373
Л84

1819-р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

Лукашевич
Оксана Миколаївна

УДК 159.9.371.113

Психологічні умови гуманізації управлінської діяльності в загальноосвітній школі

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

БІБЛІОТЕКА
НПУ імені М.П. Драгоманова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова
100310316

Київ - 1999

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі психології управління Державної академії керівних кадрів освіти, Міністерство освіти України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України ***Киричук Олександр Васильович***, Державна академія керівних кадрів освіти, завідувач кафедри психології управління.

Офіційні опоненти:

– доктор психологічних наук, професор, член кореспондент АПН України, ***Бех Іван Дмитрович***, Інститут проблем виховання, директор;

– кандидат психологічних наук, доцент ***Хоміч Галина Олексіївна***, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний інститут імені Г. Сковороди завідувач кафедри практичної психології.

Провідна установа: - Інститут психології імені Г.С.Костюка, лабораторія соціальної психології, АПН України, м. Київ.

Захист відбудеться "24" листопада 1999 року о 14^{30} годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова (01601, Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий "21" "жовтня" 1999 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради: — *Долинська Л.В.*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В умовах реформування усіх сфер суспільного життя України відбувається її становлення як самостійної держави, відродження її національної самобутності та перехід до ринкових відносин, що передбачає гуманізацію системи освіти, зокрема її загальноосвітньої ланки. Реформування освіти охоплює всі її складові і в першу чергу вимагає радикальних змін в управлінні освітою на всіх рівнях. Успішне вирішення проблеми управління загальноосвітньою школою відбуватиметься тільки за умови гуманізації процесу управлінської діяльності та створення відповідних психологічних умов.

Демократизація суспільства зумовлює подолання обмежень авторитарного стилю управління в закладах освіти, що також визначає актуальність психологічних умов гуманізації управлінської діяльності в школі. З цією метою необхідно створювати систему управління школою, яка б ґрунтувалася на наукових засадах, пройнятих ідеєю гуманізму. Ця ідея перетворюється в реальну силу за умов становлення незалежної України.

На дослідження гуманізації управління загальноосвітньою школою орієнтують завдання, що випливають з основних положень Закону України "Про освіту", Закону "Про загальну середню освіту", Державної національної програми "Освіта" ("Україна XXI століття"), Концептуальних засад гуманітарної освіти в Україні (вища школа).

Рівень дослідження проблеми характеризується підвищенням в останні п'ять років інтересу до удосконалення управління загальноосвітнім закладом. Вивченню гуманізації управлінської діяльності присвячені наукові праці В.М.Бегея, В.І.Маслова, В.С.Пекельної, М.С.Сунцова, П.В.Худомінського, М.В.Чєрпінського та ін.

Філософські проблеми гуманізації освіти висвітлено в роботах В.П.Андрущенка, І.А.Зязюна, В.М.Князєва, В.Г.Кременя, В.С.Лутая, М.І.Міхальченка, І.Ф.Надольного, В.І.Шинкарука та ін.

В галузі психології проблеми управління освітою і загальноосвітньою школою зокрема досліджені в роботах І.Д. Беха (визначення психологічної суті гуманізму у вихованні особистості); В.П.Казміренка (проблеми соціальної психології організацій); Л.М.Карамушки (психологічні основи управління в системі середньої освіти); О.В.Киричука (вивчення психологічного клімату педагогічних колективів, психологічні основи оптимізації управлінської діяльності в закладах середньої освіти); Н.Л.Коломінського (психологічні компоненти процесу управління педагогічним колективом), І.І Хоміча (підхід до людини як біопсихосоціальної системи) та ін.

Педагогічні проблеми управління загальноосвітньою школою опрацьовані в роботах А.М.Алексюка, Є.С.Березняка, Б.С.Кобзаря, Ю.А.Конаржевського,

М.П.Легкого, О.Г.Мороза, Н.М.Островерхової, Д.І.Румянцевої, М.Д. Ярмаченка.

Все більшої ваги набуває підхід, який грунтується на визначенні вимог до розвитку спеціальних здібностей, особистісних якостей, індивідуально-психологічних особливостей освітянського персоналу та розробку нових методів, методик, засобів і способів реалізації індивідуально-особистісного потенціалу (З.І. Бєлоусова, Ф.М.Гоноболін, Л.В.Долинська, О.С.Дубовик, А.Й.Капська, Н.В. Кузьміна, М.Д.Левітов, О.М.Леонтьєв, Н.В.Чепелева, О.І.Щербаков та ін.).

У зарубіжних дослідженнях проблеми удосконалення управління загальноосвітньою школою висвітлюються у авторів: Ю.Л.Загуменова, М.П.Захарова, М.І.Кондакова, А.М.Моїсєєва, М.М.Поташніка, М.Л.Портнєва, Є.Стречера, В.П.Стрезикозина, П.Т.Фролова, Р.Х.Шакурова, Т.І.Шамової, А.М.Шубіна.

Але в цих роботах науковці ще не торкались питань міждисциплінарного характеру проблеми, яка вимагає опори на досягнення сукупності гуманітарних дисциплін; не досліджувалась структурованість психологічних умов управлінської діяльності в школі відповідно складовим елементам управлінської діяльності в ринкових відносинах: мети, основних функцій-планування, організації, мотивації, контролю, прийняття рішення, комунікації та керівництва. Крім того, недостатньо вивчена проблема впливу зовнішніх психологічних умов загальнодержавного, галузевого та регіонального рівнів на кожну конкретну школу. В зв'язку з цим виникла потреба дослідити зазначені питання. Проаналізовані роботи були основним теоретичним підґрунтям нашого дослідження та науковим орієнтиром створення моделі психологічних умов гуманізації управлінської діяльності в загальноосвітній школі.

Актуальність цієї проблеми і недостатність теоретичного і практичного її вивчення й зумовили вибір теми дисертаційного дослідження, визначення об'єкта та предмета, постановку мети і завдань пошуку.

Об'єктом дослідження є система управлінської діяльності в загальноосвітній школі.

Предметом дослідження виступають психологічні умови гуманізації процесу управлінської діяльності в закладах середньої освіти.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей гуманізації та визначенні психологічних умов гуманізації управлінської діяльності в загальноосвітній школі.

В основу нашого дослідження було покладено ***припущення*** про те, що завдяки створеним психологічним умовам (обґрунтування ідей гуманізації управління в головних документах закладу, формування управлінської свідомості керівників шкіл: проведення навчальних курсів "самоменеджменту," семінарів, використання методики визначення профілю ділових якостей , складання психограми керівника, визначення комунікативного ядра освітянського персоналу, підсилення його системоутворюючих якостей шляхом залучення психологів до

здійснення управлінського консультування та особистісних консультацій; створення сприятливого психологічного клімату) гуманізації буде змінюватись зміст її структурних компонентів (мети, основних функцій: планування, контролю, організації, мотивації; об'єднуючих процесів – прийняття рішення та комунікації, а також діяльність керівництва і персоналу) в напрямку гуманізації.

Відповідно до мети і гіпотези були поставлені такі ***завдання*** дослідження:

– здійснити порівняльний аналіз наукових підходів до сутності управлінської діяльності;

– виявити особливості та структуру гуманізації процесу управлінської діяльності в школі;

– відокремити психологічні умови гуманізації процесу управлінської діяльності в школі;

– визначити шляхи створення психологічних умов гуманізації управлінської діяльності в школі.

Методичною та теоретичною основою дослідження є Закон України "Про освіту", Закон "Про загальну середню освіту", Державна національна програма "Освіта"("Україна XXI СТОЛІТТЯ"), Концептуальні засади гуманітарної освіти в Україні (вища школа); положення гуманістичної психології про сутність та актуалізацію особистісного потенціалу (К. Роджерс, А. Маслоу); концептуальний підхід до людини як біопсихосоціальної, саморегулюючої системи (Хоміч І.І.); концепція виховання життєво активного , гуманістично спрямованого громадянина демократичного суспільства (Киричук О. В.).

У процесі дослідження використовувався комплекс теоретичних та експериментальних ***методів:*** аналіз науково-теоретичних і методичних джерел, спостереження, бесіди, анкетування, опитування, рангування, методика "Соціал" та метод експертної оцінки; психолого-педагогічний експеримент (констатуючий); статистичні методи обробки даних.

Дослідження здійснювалося протягом 1996-1999 років у Київській, Полтавській, Житомирській, Дніпропетровській областях у школах міста Бориспіль(загальноосвітня школа № 4, міста Дніпродзержинська (авторська школа № 15), міста Житомира (спецшкола № 2), міста Полтави (загально-освітня школа № 28). Дослідженням було охоплено біля 256 вчителів та керівників шкіл та біля 1560 учнів цих шкіл.

Наукова новизна дослідження:

– уточнено поняття "управлінської діяльності в школі" як процесу реалізації функцій менеджменту: планування, організації, мотивації, контролю, а також об'єднуючих процесів: комунікації, прийняття рішення та керівництва;

– виявлено особливості (утвердження людини як найважливішої соціальної цінності, врахування її індивідуально-психологічних особливостей, прийняття унікальної неповторності кожного учасника управлінського процесу, створення умов для максимального вияву його творчих потенцій, вільного роз-

витку, самореалізації і самовдосконалення у процесі здійснення управлінської діяльності), зміст (як процес реалізації принципів гуманізму в усіх сферах життєдіяльності суспільства) та структуру гуманізації управлінської діяльності (гуманізація мети, гуманізація основних функцій: планування, організації, мотивації, контролю; гуманізація об'єднуючих процесів – прийняття рішення та комунікації, а також гуманізація діяльності керівництва і персоналу);

– визначено шляхи створення психологічних умов(обгрунтування ідей гуманізації управління в головних документах закладу, формування управлінської свідомості керівників шкіл: проведення навчальних курсів "самоменеджменту," семінарів, використання методики визначення профілю ділових якостей, складання психограми керівника, визначення комунікативного ядра освітянського персоналу, підсилення його системоутворюючих якостей шляхом залучення психологів до здійснення управлінського консультування та особистісних консультацій, створення сприятливого психологічного клімату) гуманізації, завдяки яким змінюється зміст її структурних компонентів (мети, основних функцій: планування, організації, мотивації, контролю; об'єднуючих процесів – прийняття рішення та комунікації, а також діяльності керівництва і персоналу).

Теоретична значущість дослідження полягає у здійсненні міждисциплінарного підходу до обгрунтування сутності гуманізації управлінської діяльності, виявленні її особливостей, змісту, структури та визначенні психологічних умов щодо здійснення цього процесу в загальноосвітній школі.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що визначений механізм створення психологічних умов гуманізації управлінської діяльності, який полягає у виявленні комунікативного ядра для педагогічного колективу школи, а також шляхи гуманізації цього процесу можуть бути використані для діагностики та підвищення рівня психологічних умов гуманізації управління в загальноосвітніх закладах. Матеріали дисертаційного дослідження, процедури та методики можуть використовуватися в роботі практикуючих психологів. На матеріалах дисертації розроблені та викладаються автором спецкурси: "Стратегія управління освітою", "Управлінська діяльність в школі" для підготовки освітянського персоналу; результати дослідження можуть бути використані в процесі викладання курсу психології управління, а також при підготовці навчально-методичних посібників і матеріалів.

Особистий внесок автора полягає в уточненні поняття управлінської діяльності, визначенні змісту і структури психологічних умов її гуманізації в загальноосвітній школі, критеріїв діагностування рівня психологічних умов гуманізації управлінської діяльності та шляхів створення таких умов в загальноосвітньому закладі.

Вірогідність і надійність отриманих результатів дослідження забезпечується використанням взаємодоповнюючих методик, адекватних меті дослі-

дження, кількісним аналізом та якісною інтерпретацією одержаних даних, а також порівняльним аналізом з використанням відповідних методів комп'ютерної статистичної обробки, репрезентативністю вибірок досліджуваних.

На захист виносяться:

– уточнене поняття "управлінської діяльності в школі", яке розуміється як процес реалізації функцій менеджменту - планування, організації, мотивації, контролю, а також об'єднуючих процесів - комунікації, прийняття рішення та керівництва; оновлений підхід до визначення суб'єкту управлінської діяльності-людини, як біопсихосоціальної системи;

– положення про наявність прямо пропорційної залежності рівня вияву турботи дітей про своїх ровесників від відповідного рівня створених психологічних умов гуманізації управлінської діяльності в школі: чим вищі показники рівня створених психологічних умов, тим вищі показники рівня вияву турботи дітей;

– сутність головного психологічного механізму створення психологічних умов гуманізації управлінської діяльності, який полягає у визначенні для педагогічного колективу загальноосвітньої школи притаманного йому комунікативного ядра і створення на його основі умов для розвитку і підсилення системоутворюючих психологічних якостей, які входять до цього ядра;

– система шляхів створення психологічних умов (обгрунтування ідей гуманізації управління в головних документах закладу, формування управлінської свідомості керівників шкіл: проведення навчальних курсів "самоменеджменту," семінарів, використання методики визначення профілю ділових якостей , складання психограми керівника, визначення комунікативного ядра освітянського персоналу, підсилення його системоутворюючих якостей шляхом залучення психологів до здійснення управлінського консультування та особистісних консультацій; створення сприятливого психологічного клімату) гуманізації управлінської діяльності в школі.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження викладені в публікаціях та виступах на методологічних семінарах і засіданнях кафедри психології Державної академії керівних кадрів освіти (1995–1998 рр.), на наукових і науково-практичних конференціях.

З основними положеннями роботи дисертант виступала на Першій Всеукраїнській конференції "Українська система виховання: проблеми і перспективи" (Полтава, 1996 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції "Реалії та перспективи виконання Національної програми "Діти України" (Полтава, 1997р.), Всеукраїнській конференції "Соціально-педагогічні аспекти виховання учнівської та студентської молоді" (Ужгород, 1997 р.), Другій Всеукраїнській конференції "Українська система виховання: проблеми, перспективи" (Івано-Франківськ, 1998 р.), Всеукраїнській конференції "Пріоритети родинно-сімейного виховання в умовах розбудови української школи" (Київ, 1998 р.).

Структура дисертації обумовлена поставленими завданнями дослідження. Робота складається із вступу, двох розділів, які містять по три параграфи кожний, заключної частини з висновками, списку (125джерел) основної використаної літератури та 8 додатків. Повний обсяг дисертації – 172 стор., в тому числі 19 таблиць і 5 схем на7,5 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У ***"ВСТУПІ"*** обґрунтовано актуальність і значущість проблем, окреслених для дослідження, охарактеризовано рівень дослідженості проблем, визначено об'єкт та предмет дослідження, його мету та основні завдання, сформульовано основну гіпотезу дослідження, визначено його теоретико-методологічні основи, зазначено теоретичне і практичне значення одержаних результатів, розкрито рівень їх апробації та структуру дисертації.

У **першому розділі** ***"УПРАВЛІНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В ШКОЛІ ТА ЇЇ ГУМАНІЗАЦІЯ"*** аналізуються шляхи розвитку і сучасний стан вивчення управлінської діяльності, досліджується сутність та особливості управлінської діяльності в загальноосвітній школі в контексті аналізу змісту та структури її гуманізації.

Порівняльний аналіз існуючих наукових підходів у дослідженні проблем управління визначає пріоритетними для вивчення психологічного аспекту управління комплексний та системний підходи (О.В.Козлова, І.М. Слепенков, Г.В.Щокін та ін.). На їх основі розглядаються концептуальні підходи до визначення сутності управління та його психологічних аспектів у різних гуманітарних науках: філософії, політології, соціології, психології, в кібернетиці та управлінських науках, зокрема в менеджменті. При цьому робиться висновок про необхідність розглядати сутність управління з урахуванням всього комплексу підходів у цих науках, визначаючи перш за все закони та принципи соціального управління (В.І.Добреньков, Г.В.Щокін, О.В.Козлова, В.І.Маслов). Аналіз законів суспільного управління привів до висновку про необхідність спиратись в управлінні освітою на закони взаємодії інтересів, єдності інтересів, незалежності інтересів суб'єктів управлінської діяльності, єдності системи управління, пропорційності керованої і керуючої підсистем, оптимального співвідношення централізації і децентралізації функцій управління, участі населення в управлінні.

У дисертації доведено, що дія розглянутих законів і принципів поширюється і на сферу освіти, але вимагає врахування методології та методики науки управління організаціями в ринкових умовах – менеджменту. З цією метою проведено порівняльне дослідження найважливіших підходів в теорії і практиці сучасного менеджменту: системи шкіл в управлінні, процесного, системного підходу, ситуаційного підходу (Ф. Гілберт, Л.Гілберт, Г.Гант; Е.Мейо, Д.МакГрегор, Ф.Герцберг, Ф.У.Тейлор, А.Файоль та ін). Визначено, що теоре-

тичною основою для вивчення психологічних аспектів управління в галузі освіти є такі школи менеджменту, як школа людських відносин(Е.Мейо), школа науки про поведінку (Р.Лайкерт, Д.МакГрегор) в поєднанні з системним та ситуаційним підходами, а також з моделлю "людських ресурсів".

Уточнено основні категорії і поняття дисертаційного дослідження, розкрито на їх базі сутність та особливості управлінської діяльності в школі. До такого уточнення спонукають не тільки мало розвинутий понятійний апарат наукового вивчення проблем управління освітою, але й необхідність його переосмислення та оновлення у зв'язку з радикальними змінами в українському суспільстві та освіті. Це стосується в першу чергу поглядів на сутність управління освітою. Аналіз літератури свідчить, що існує традиція розглядати управлінську діяльність в школі як елемент педагогічно-виховної діяльності, а в теоретичному плані – як предмет науки педагогіки (Ю.В.Васильєв, І.Г.Єрмаков). З другого боку існує точка зору, що управління школою може здійснюватися на засадах загальних теорій управління без врахування специфіки педагогічного процесу, яка нібито є надуманою(В.С.Лазарєв, Н.І.Приходько, В.Я.Нечаєв). Доводячи, що і та і інша точки зору представляють гіпертрофовані погляди на управління освітою, де в другому випадку перебільшується значення універсальності теорій управління, а в першому – специфічність школи як об'єкту управління, дисертант стверджує, що в обох випадках ставиться під сумнів існування управління освітою як галузі наукових знань і практичної діяльності. Неправомірність таких поглядів доводиться через виділення і розгляд взаємодії в управлінні освітою загальноуправлінських характеристик зі специфічними, притаманними лише управлінню освітою. При цьому підтверджується необхідність враховувати в теоретичній та практичній управлінській діяльності саме взаємодію обох підходів. Дається авторське визначення поняття "управління освітою", під яким розуміється різновид соціального управління, діяльність суб'єктів управління по організації ефективного, цілеспрямованого функціонування і розвитку всіх рівнів освіти і системи освіти в цілому по наданню освітніх послуг громадянам у відповідності з навчальною метою і завданнями конкретного суспільства з урахуванням тенденцій розвитку світової освіти.

Більш плідною визначається позиція дослідників (М.М.Поташніка, А.М.Моісєєва, Л.І.Даниленко), які до управлінської діяльності в школі відносять виконання, реалізацію функцій управління, що підтверджують результати опитування експертів – директорів загальноосвітніх шкіл Київської, Кіровоградської та Херсонської областей. Аналіз робіт представників цієї позиції, зроблений автором, свідчить, що ефективність їх наробок, як і процес модернізації практичної управлінської діяльності в школі, гальмується недостатньою науковою розробкою проблем менеджменту освіти. На основі порівняльного дослідження методологічної бази менеджменту визначено ідеї і теоретичні положення менеджменту, які розширюють методологічні можливості дослідження проблем управ-

лінської діяльності в школі, а саме: об'єктом управлінської діяльності необхідно розглядати школу як соціальну організацію; виділяти суб'єктом управлінської діяльності в школі управлінський персонал, змістом роботи якого є реалізація управлінських функцій: планування, організації, мотивації та контролю, а також об'єднуючих функцій: прийняття рішення, комунікації, та керівництва (лідерства); реалізувати ідею структуризації управлінської діяльності в школі, виділяючи відповідні рівні управлінської діяльності, передбачаючи при цьому відповідні вимоги до професійної управлінської підготовки управлінського персоналу кожного рівня.

Уточнено поняття "гуманізація" як похідного від категорії "гуманізм". Розуміючи гуманізм як принцип світогляду (П.К.Ситник, В.П.Андрущенко), який визнає пріоритет самоцінності людини, її права на свободу, щастя, самореалізацію своїх здібностей, автор виділяє в ньому і якість бути критерієм оцінки соціальних інститутів, бути бажаною нормою стосунків між людьми. Отже гуманізм виступає як критерій соціальної діяльності, в тому числі і управлінської, соціального інституту чи організації, зокрема освітньої. Поняття "гуманізм" включає в себе ще й кінцевий результат, на досягнення якого має орієнтуватись суспільство у своєму розвитку (В.І.Дзюба, М.І.Дробноход). У такому контексті процес реалізації принципу гуманізму в усіх сферах життєдіяльності суспільства, і в управлінській зокрема, може, на думку автора, розглядатись як найбільш узагальнене розуміння змісту поняття "гуманізація".

У сучасному українському суспільстві ця парадигма реалізується через концепцію людського розвитку та відстеження стану розвитку суспільства у динаміці. Обгрунтовуючи можливість оцінки узагальненого реального стану процесу гуманізації в українському суспільстві шляхом вимірювання людського розвитку та визначення індексу людського розвитку, автор звертає увагу, що тенденції зміни складових визначення цього індексу свідчать про наявність гальмування процесу гуманізації в Україні. Це проявляється у несприятливій ситуації в суспільстві, яка виступає зовнішньою умовою протікання процесу гуманізації в сфері освіти. Піддано реальному аналізу стан процесу гуманізації в освіті, результати якого свідчать про наявність тенденції деякої девальвації загальнолюдських гуманістичних цінностей в діяльності освіти і в управлінській діяльності зокрема. За результатами контент-аналізу основних нормативних освітніх документів та теоретичних концепцій гуманізації освіти і виховання відзначається практична відсутність в них положень щодо гуманізації управління освітою.

Виходячи з принципу системності, автор обгрунтовує структуру гуманізації управлінської діяльності в школі, що включає гуманізацію умов управлінської діяльності та гуманізацію безпосередньо процесу управління. Кожна із структурних підсистем об'єднує сукупність взаємозв'язаних елементів. Підсистема гуманізації умов управлінської діяльності охоплює: умови українського су-

спільства в цілому, умови регіонального рівня, умови рівня галузі освіти та умови конкретного закладу освіти. Три перші групи розглядаються як зовнішні щодо школи, вони утворюють оточуюче соціальне середовище, від міри гуманізації якого залежать можливості гуманізації управління в конкретній школі. Ці умови на кожному рівні структуровані відповідно до сфер життєдіяльності суспільства: економічні, соціальні, політичні, екологічні та духовні умови. За результатами оцінки експертів за виміром індексу людського розвитку однією з важливих характеристик зовнішніх умов, в яких відбувається управлінська діяльність в школі, є кризовий стан зовнішнього соціального середовища.

Друга підсистема – гуманізація самої управлінської діяльності в школі, як процесу реалізації основних функцій менеджменту в школі, включає: гуманізацію мети управлінської діяльності; гуманізацію кожної функції – складових цієї діяльності: функції планування, функції організації, функції мотивації і функції контролю; гуманізацію об'єднуючих процесів: комунікації і прийняття рішень; гуманізацію діяльності керівництва (лідерства); гуманізацію персоналу управлінської діяльності.

У другому розділі ***"СУТНІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ ГУМАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ШКОЛІ"*** досліджено психологічні основи гуманізації управлінської діяльності в школі, обгрунтовано методологію та методику проведення експерименту і проаналізовано його результати, розроблено шляхи створення психологічних умов гуманізації управлінської діяльності в загальноосвітній школі.

Проаналізовано можливості сучасної психології управління визначати теоретичні основи для дослідження управлінської діяльності в таких соціальних організаціях, як загальноосвітня школа. Автор доводить необхідність залучити до теоретичних основ дослідження психологічних механізмів управлінської діяльності розуміння суб'єктом управлінської діяльності – людину як біопсихосоціальну систему. А до аналізу умов управлінської діяльності - розуміння їх як сукупності космічних, біологічних та соціально-психологічних умов – факторів оточуючого середовища, які обумовлюють поведінку людини, її діяльність. При цьому психологічні аспекти управління виступають невід'ємною складовою частиною психологічних основ гуманізації.

Із зазначених позицій розглядається сутність, структура, функціональний вплив на гуманізацію управлінської діяльності в школі психологічних умов кожного з складових елементів управлінської діяльності.

Психологічна підготовленість керівників освіти до визначення мети своєї управлінської діяльності характеризується наданням їй гуманної спрямованості, зокрема в процесі оцінки управлінської ситуації. За даними дослідження аналіз управлінської ситуації у більшості опитуваних не дає їм адекватного уявлення про неї: так, 86,6% керівників не враховують вплив своїх особистих якостей на результат роботи, 53,3% не аналізують індивідуальні особливості вчителів та

особливості педагогічного колективу в цілому, 66% не враховують рівень вихованості учнів, 60% - готовність учнів до навчання.

Гуманізація процесу мотивації характеризується створенням психологічних умов для ефективної дії регуляторів мотивації та підсилення впливу на цей процес головних мотиваторів. Дослідження свідчить, що рівень психологічних умов гуманізації функцій мотивації освітянського персоналу ще не відповідає сучасним вимогам гуманізації управління. Лише 46% опитуваних спрямовані на творчу самореалізацію, на соціальну взаємодію – 45% опитуваних, на професійне зростання – 54% опитуваних.

Гуманізація контролю характеризується створенням психологічних умов використання алгоритму безконфліктного контролю та моніторингу за психічним станом працівників. Резервом гуманізації контролю, як свідчать дослідження, є створення психологічних умов, які дають можливість підвищення ролі самоконтролю. Визначені нами критерії параметрів, які характеризують рівень самоконтролю персоналу шкіл, підтверджують тенденцію щодо низьких показників. Так, намагання уникати аналізу існуючих в житті протиріч присутнє у 42,1% опитуваних, ухилення від відповідальності - у 49,2%, контроль над емоційно негативними подіями властивий лише 38,5% опитуваних.

Гуманізація організаційної сфери управлінської діяльності здійснюється шляхом зменшення і ліквідації невідповідностей між досить високою внутрішньою готовністю керівників шкіл гуманізувати організацію управління та недостатнім рівнем їх психологічної та управлінської підготовки для цього. Підтвердженням цих розбіжностей є результати дослідження, за даними якого група професійно-ділових та організаторських якостей не є пріоритетною для керівників шкіл. Уміння працювати з документами займає 29 місце, турбота про професійне зростання – 42 місце, готовність брати відповідальність на себе – 30 місце, здатність відстоювати інтереси колективу – 32 місце.

Гуманізація на етапі прийняття рішення передбачає орієнтацію на психологічні ресурси та можливості учасників управлінського процесу для формування переконань щодо їх доцільності та реальності. Відзначено, що процес прийняття рішення відбувається в кожній функції управлінської діяльності, де він має свою специфіку, як і на кожному етапі процесу: виявлення і усвідомлення проблеми, формулювання завдання, визначення обмежень та критеріїв, виявлення та аналіз альтернатив, оцінка альтернатив, вибір рішення.

Гуманізація комунікативного процесу реалізується через підвищення комунікативної компетентності суб'єктів управлінської діяльності та її інформаційне забезпечення. За даними дослідження структурних складових комунікативної компетентності у 82,5% опитаних імовірно знижена точність у сприйнятті особливостей складу іншої людини, у 88,2% опитаних виникають труднощі в пошуку індивідуального підходу в процесі спілкування, у 82,5% - не завжди об'єктивна оцінка власних якостей, у 82,5% опитаних – помірна емоційна чут-

ливість до внутрішнього світу людини. Це свідчить про низький комунікативний потенціал переважної частини опитаних, крім того, створюються несприятливі передумови для ефективного управлінського спілкування.

Психологічні умови гуманізації лідерства (керівництва) об'єднує аспект, пов'язаний з особистістю керівника, його діловими якостями та психологічними характеристиками, а також використання ним сукупності психологічних засобів і методів здійснення впливу на підлеглих, що пов'язане зі стилем керівництва. Досліджено, що серед опитаних педагогічних працівників школи виявляють схильність до управлінської діяльності та лідерства біля 51%. У той же час, орієнтовані на використання негуманних методів керівництва, зокрема загрожуючих та авторитарних методів дії на особистість, біля 65% опитаних. Таким чином, орієнтація на гуманістичну спрямованість управління присутня у свідомості респондентів скоріш як ідеал, при реальній орієнтації на авторитарні методи керівництва.

Психологічні умови гуманізації першого аспекту вимагають підвищення загальної психологічної компетентності керівників, формування психологічної готовності до використання гуманістичних підходів до керівництва у реальній управлінській практиці. З психологічних позицій гуманізація другого аспекту – стилю управління – полягає, на думку автора, у використанні адаптивного стилю керівництва, який вдало поєднує гуманістичну спрямованість таких підходів у стилі, як поведінковий і ситуаційний та підхід з позицій особистісних якостей. За результатами дослідження автор приходить до висновку, що реалізація гуманістичного підходу в управлінні школою має відтворюватись на всіх рівнях взаємодії "керівник-педагог-дитина" і бути підпорядкованою головній меті освітнього закладу – забезпеченню виховання, навчання та розвитку соціально активної особистості. Гуманістичний характер такої активності найбільш яскраво та інтегровано виявляється у турботі дітей один про одного. Автор обгрунтовує доцільність визначення цього показника як інтегрованого індикатора наявності і рівня визначеності психологічних умов гуманізації управлінської діяльності у конкретному загальноосвітньому закладі.

Експериментальне дослідження стану психологічних умов гуманізації управлінської діяльності в школі починається з методологічного та методичного обгрунтування експерименту, загальної характеристики експериментальної системи та аналізу експериментальних даних. Методологічною основою експерименту визначено концепції: людини як біопсихосоціальної багаторівневої живої саморегульованої системи (Хоміч І.І.); багаторівневості процесу гуманізації управлінської діяльності і відповідно психологічних умов; взаємозв'язку та взаємообумовленості психологічних умов управлінської діяльності керівного персоналу, педагогічного колективу з процесом формування життєвої активності учнів, яка виступає інтегративним показником ефективності процесу гуманізації управлінської діяльності; виховання життєво активного, гуманістично спрямо-

ваного громадянина демократичного суспільства (Киричук О.В.). Об'єднуючою, при цьому, виступає ідея про вплив гуманізації взаємодії управлінського персоналу школи з вчителями на гуманізацію взаємодії педагогів з учнями. Для дослідження гуманістичної спрямованості персоналу та вчителів автором обгрунтовано доцільність використання методики "Соціал", а для дослідження рівня соціальної активності виділено її гуманістичну складову – турботу дітей один про одного. Турбота розглядається як складова праксеологічного рівня соціальної активності, що містить в собі готовність вихованців турбуватися про своїх однолітків, підтримувати їх, ділитись, допомагати. Вона виступає індикатором рівня створених психологічних умов гуманізації управлінської діяльності в школі.

Аналіз отриманих результатів дослідження свідчить про стійку залежність між рівнем створених психологічних умов гуманізації управлінської діяльності та рівнем турботи дітей про своїх однолітків, що відображено в таблиці № 1.

Таблиця 1.

Загальна характеристика рівнів створених психологічних умов гуманізації управлінської діяльності та рівнів вияву турботи дітей один про одного (у %)

БОРИСПІЛЬСЬКА ШКОЛА (ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ)					ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬКА (АВТОРСЬКА) ШКОЛА			
Рівень визначеності	*Рівень створених психологічних умов гуманізації управлінської діяльності*		*Рівень вияву турботи*		*Рівень створених психологічних умов гуманізації управлінської діяльності*		*Рівень вияву турботи*	
Вище середнього	5 15	100 96	3 2 1	9 27,3 22,7	1 5 6 9 10 15	60 96 73 88 62 96	3 2 1	15, 7 38, 6 28, 0
Середній	9 10	50 48	0	26,2	13 15	48 48	0	10, 9
Нижче середнього	1 7 4 6 7 8 10 12 13 14 16	45 40 47 12 15 48 0 35 2 43	-1 -2 -3	7,4 4,3 3,1	2 3 4 7 8 11 12 14	5 39 3 18 5 28 0 3	-1 -2 -3	4,6 1,1 0,8

Ця залежність виявляється як в просоціальній, соціально-нейтральній, так і в антисоціальній активності, що підтверджується при порівнянні результатів загальноосвітньої та авторської школи, де показники в останній значно вищі.

Структура психологічних умов гуманізації управлінської діяльності в школі відповідає структурі функцій управлінської діяльності.

Рівень створених психологічних умов гуманізації управлінської діяльності в школі низький, що відображає початковий рівень їх створення. Виявлено диференціацію психологічних умов гуманізації в школі на ті, що їй сприяють, та ті, що її гальмують.

Виявлено наявність прямо пропорційної залежності рівня вияву турботи учнів про своїх однолітків від рівня створених психологічних умов гуманізації управлінської діяльності в школі: більш високі показники рівня вияву турботи дітей відповідають більш високим показникам рівня створених психологічних умов управлінської діяльності. На основі аналізу результатів експерименту, автор визначив головний психологічний механізм створення психологічних умов гуманізації управлінської діяльності в школі, який полягає у виявлені для кожного педагогічного колективу загальноосвітньої школи притаманного йому комунікативного ядра з тим, щоб у подальшому створювати умови для розвитку і підсилення системоутворюючих психологічних якостей, що входять до цього ядра. Це сприятиме розширенню впливу системоутворюючих психологічних якостей на корелюючі з ними інші системні складові психологічних умов, що в кінцевому рахунку має привести до загальних позитивних змін у якості всієї сукупності психологічних умов гуманізації управлінської діяльності в школі

Проведений експеримент підтвердив всі положення, що виносились на захист дисертаційного дослідження.

Розроблено систему конкретних практичних засобів щодо більш ефективного створення психологічних умов гуманізації управлінської діяльності в загальноосвітній школі. Автором виділено дві підсистеми: перша включає заходи, що пов'язані з формуванням управлінської свідомості керівників освіти сукупністю гуманітарних галузей знань, а друга - об'єднує заходи, які пов'язані зі створенням психологічних умов гуманізації управлінської діяльності безпосередньо в загальноосвітній школі у контексті взаємозв'язку з психологічними умовами українського суспільства та психологічними аспектами особистості керівника закладу освіти.

У заходах на рівні суспільства в цілому автор обгрунтовує необхідність, з одного боку – створювати умови для утвердження сприятливого соціально-психологічного клімату в країні, а з другого – підвищувати поінформованість керівників освіти щодо стану соціально-психологічної напруги в країні та в конкретних регіонах з метою врахування зовнішньої ситуації. На рівні конкретного закладу освіти, психологічні умови гуманізації управлінської діяльності мають грунтуватись на базі створення сприятливого психологічного клімату в колекти-

ві школи. На рівні особистості керівника як суб'єкта створення психологічних умов гуманізації управлінської діяльності, пріоритетним вбачається поєднання можливостей методу розробки психограми керівника з побудовою психологічного профілю його ділових якостей та розробка на цій основі програм самореалізації керівника освіти з використанням методики адаптивно-розвиваючого самоменеджменту. Доцільно при цьому повніше використовувати гуманістичний потенціал методу "управлінської решітки". Підтверджуючи позитивні результати апробації в дослідженні описаних у літературі навчальних програм гуманізації управління, які включають такі блоки психологічних умов: обгрунтування ідей гуманізації в нормативних документах школи, введення спецкурсу та практичних занять з формування психологічної готовності керівників до управління на гуманістичній основі, управлінське консультування на базі психологічних служб освіти, актуалізацію в управлінців потреби в саморозвитку та самовдосконаленні, – автор вважає за доцільне додати до їх кола, розроблений ним в процесі дослідження, теоретико-практичний курс самоменеджменту керівника освіти. Курс апробований в ряді педагогічних вузів і пропонується як один із шляхів оптимізації психологічних умов гуманізації управлінської діяльності в школі.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження підтвердило в цілому основне положення гіпотези та дозволило сформулювати такі загальні висновки:

1. Проблема психологічних умов гуманізації управлінської діяльності виявилась мало розробленою в теоретичному плані, що в значній мірі обумовлено намаганнями частини дослідників досліджувати проблему лише в межах педагогічної науки, недостатньо використовуючи досягнення соціології, психології та менеджменту. Проблема носить міждисциплінарний характер і вимагає опори на досягнення сукупності гуманітарних дисциплін.

2. Психологічні умови гуманізації управлінської діяльності в школі структуровані відповідно до складових елементів управлінської діяльності: планування, організації, мотивації, контролю, прийняття рішення, комунікації та керівництва (лідерства). На них впливають зовнішні психологічні умови регіонального, галузевого та національного рівнів.

3. Психологічні умови гуманізації управлінської діяльності сприяють гуманізації взаємовідносин "керівник-вчитель-учень" і реалізуються в соціальній активності учнів, зокрема в наявності турботи дітей одне до одного, як складової праксеологічного рівня соціальної активності.

4. Турбота, відтворюючи наявність і рівень створення психологічних умов гуманізації управлінської діяльності в школі, виступає інтегративним пока-

зником рівня створення психологічних умов гуманізації управлінської діяльності.

5. Дослідження виявили низький рівень створення психологічних умов гуманізації в обстежених загальноосвітніх школах, що обумовлено: повільними кроками гуманізації українського суспільства і освіти зокрема; кризовим станом в економічній, політичній, соціальній, духовній сферах суспільства та в сфері екології; недостатньою теоретичною розробкою шляхів гуманізації суспільства та її психологічних умов зокрема; низьким рівнем психологічної та управлінської компетентності керівників шкіл.

6. Психологічний механізм створення умов гуманізації управлінської діяльності в школі полягає у вивченні для кожного педагогічного колективу притаманного комунікативного ядра з тим, щоб у подальшому створювати умови для розвитку і підсилення властивих йому системоутворюючих психологічних якостей та відповідного впливу на корелюючи з ними інші системні складові психологічних умов і на всю сукупність психологічних умов гуманізації управлінської діяльності в школі.

7. Систематизація розроблених в дисертації засобів створення психологічних умов гуманізації управлінської діяльності в школі виділяє два напрями:

- пов'язані з формуванням управлінської свідомості керівників освіти;
- пов'язані зі створенням психологічних умов гуманізації управлінської діяльності безпосередньо в загальноосвітній школі (обгрунтування ідей гуманізації управління в головних документах закладу, формування управлінської свідомості керівників шкіл: проведення навчальних курсів "самоменеджменту," семінарів, використання методики визначення профілю ділових якостей , складання психограми керівника, визначення комунікативного ядра освітянського персоналу, підсилення його системоутворюючих якостей шляхом залучення психологів до здійснення управлінського консультування та особистісних консультацій; створення сприятливого психологічного клімату) у контексті взаємозв'язку з психологічними умовами українського суспільства та психологічними аспектами особистості керівника закладу.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. ***Перспективу її дослідження вбачаємо*** у поглибленому аналізі цілісної системи гуманізації управлінської діяльності в загальноосвітній школі, у подальшому пошуку і конкретизації критеріїв, методів і методик вивчення психологічних умов гуманізації управління в закладах середньої освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення дисертаційного дослідження викладені у таких ***публікаціях автора:***

1. Лукашевич Н.П., Лукашевич О.Н. Самоменеджмент: как достигнуть успеха в деловой карьере. Кн. 2. Практикум деловой карьеры. – Харьков: «ОКО», 1998. – Практикум – 3. Определение делового профиля личности. – С. 121-230.(Личный вклад –20 %)

2. Лукашевич О.М. Психологічний вимір управління закладами освіти // Нова парадигма. – Випуск 7. – Запоріжжя: РА "Тандем-У", 1998. – С. 43-47.

3. Лукашевич О.М.Гуманістичні та психологічні аспекти застосування принципів соціального управління в освіті // Культурологічний вісник. Випуск 4. – Запоріжжя, 1998. - С. 168-173.

4. Лукашевич О.М. Генезис та реалізація принципів управління в закладі освіти // Придніпровський науковий вісник. Науковий журнал. Видавництво "Наука і освіта", 1998. - № 60 (127). – С. 21-25.

5. Лукашевич О.Н. Учить или воспитывать? (Социально-психологический портрет менеджера образования) // Персонал. – 1998. - №3. – С. 49-52.

6. Лукашевич О.М. Гуманітарні засади створення умов для творчого розвитку дитини // Реалії та перспективи виконання на Полтавщині національної програми "Діти України". – Полтава, 1997. – С. 139-140.

7. Чугаєвський В.Г., Лукашевич О.М. Програма вивчення дисципліни "Соціальна педагогіка". – Київ, МАУП, 1998.- С. 10-19. (Особистий внесок-50%)

Анотація

Лукашевич О.М. Психологічні умови гуманізації управлінської діяльності в загальноосвітній школі. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова.

Дисертацію присвячено дослідженню сутності та структури психологічних умов гуманізації управлінської діяльності в загальноосвітній школі та психологічних механізмів їх створення. Проаналізовано сучасні наукові погляди на сутність управлінської діяльності, виділені її особливості в загальноосвітній школі, розглянуто зміст і структуру її гуманізації і відповідні психологічні умови гуманізації. Досліджено залежність кінцевого результату діяльності школи – рівня соціальної активності учнів – від рівня створення психологічних умов гуманізації, розроблено психологічний механізм створення цих умов та критерії оцінки їх рівня. Обгрунтовано ефективні шляхи створення психологічних умов гуманізації управлінської діяльності в школі.

Ключові слова: управлінська діяльність, гуманізація, психологічні умови гуманізації, лідерство, стиль керівництва, психологічний клімат в колективі, комунікативне ядро, соціальна активність, турбота.

Аннотация

Лукашевич О.Н. Психологические условия гуманизации управленческой деятельности в общеобразовательной школе. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07. – педагогическая и возрастная психология. Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова.

В диссертации осуществлено исследование сущности и структуры психологических условий гуманизации управленческой деятельности в общеобразовательной школе, а также психологических механизмов ее гуманизации. Проанализированы современные научные взгляды на сущность управленческой деятельности, выделены ее особенности в общеобразовательной школе, рассмотрены содержание и структура ее гуманизации с соответствующими психологическими условиями гуманизации.

Исходя из принципа системности, обоснована структура гуманизации управленческой деятельности в школе, которая включает: гуманизацию условий управленческой деятельности и гуманизацию непосредственно процесса управления. Подсистема гуманизации условий управленческой деятельности включает: условия украинского общества в целом, условия регионального уровня, условия уровня области образования и условия конкретного образовательного учреждения. Три первые группы рассматриваются как внешние по отношению к школе и создают окружающую социальную среду, от меры гуманизации которой зависит возможность гуманизации управления в конкретной школе. Вторая подсистема – гуманизация непосредственно управленческой деятельности в школе, как процесса реализации основных функций менеджмента в школе, включает: гуманизацию цели управленческой деятельности; гуманизацию составляющих этой деятельности - функции планирования, функции организации, функции мотивации и функции контроля; гуманизацию объединяющих процессов: коммуникации и принятия решений; гуманизацию деятельности руководства (лидерства); гуманизацию персонала управленческой деятельности. Психологические условия гуманизации управленческой деятельности в школе структурированы в соответствии с составляющими элементами управленческой деятельности.

Исследована зависимость конечного результата деятельности школы – уровня социальной активности учащихся – от уровня созданных психологических условий гуманизации. Установлено, что чем ниже уровень созданных психологических условий гуманизации управленческой деятельности, тем ниже уровень социальной активности учащихся. Разработан психологический меха-

низм создания этих условий, который заключается в диагностике и изучении коммуникативного ядра каждого педагогического коллектива школы, для того чтобы в дальнейшем создавать условия для развития и усиления присущих ему системообразующих качеств и соответствующего влияния на коррелирующие с ним другие системные составляющие психологических условий, а также на всю совокупность психологических условий гуманизации управленческой деятельности в школе.

Обоснованы эффективные пути создания психологических условий гуманизации управленческой деятельности в школе по двум направлениям:

– формирование управленческого сознания руководителей образования;

– создание психологических условий гуманизации управленческой деятельности непосредственно в каждой общеобразовательной школе (обоснование идей гуманизации управления в основных документах учреждения, проведение обучающих курсов «самоменеджмента», семинаров, использование методики определения профиля деловых качеств, создание психограммы руководителя, исследование коммуникативного ядра персонала школы, усиление его системообразующих качеств путем подключения психологов к управленческому консультированию и индивидуальному консультированию; создание благоприятного психологического климата).

Ключевые слова: управленческая деятельность, гуманизация, психологические условия гуманизации, лидерство, стиль руководства, психологический климат в коллективе, коммуникативное ядро, социальная активность, забота.

Summary

Lukashevich O.M. Psychological conditions of humanization of management in school of general education. – Manuscript.

Thesis for a candidates degree by specialty – 19.00.07. – pedagogical and age. M.P. Dragomanov`s Kiev State Pedagogical University. – Kiev, 1999.

The dissertation is devoted to the research of essence and structure of psychological conditions of humanization of management in school of general education and to psychological mechanisms of its humanization.

Contemporary scientific concepts of essence of management have been analyzed and its peculiarities in school of general education have been detached. Substance and structure of its humanization and corresponding psychological conditions of humanization have been examined. The dependence of final result of school activity – the level of students` activity on the level of established psychological conditions of humanization has been investigated.

Psychological mechanism of founding of these conditions and criterions of evaluation of their level has been elaborated.

Effective ways of establishment of psychological conditions of humanization of management in school have been substantiated.

Key words: management, humanization, psychological conditions of humanization, leadership, style of guidance, psychological climate in group, communicative main body, social activity, care.